

3 Gravenmoer.

Den 31sten Juli 1896 bezocht ik de gemeente 3 Gravenmoer. Omstreeks 3 uur van Raamsdonk vertrokken, kwamen ik te ongeveer 3 1/2 uur te 3 Gravenmoer aan. - Onderweg passeerde ik de brug over de 3 Gravenmoersche vaart, welke brug krachtens Statenbesluit d.d. Juli 1896 op kosten van de provincie zal verlaagd worden; die hooge brug is zeer hinderlijk voor het verkeer, terwijl bovendien in de eene afrit nog een scherpe draai is. -

De audientie was niet druk bezocht; daar verschenen slechts de doctor (Vinkhuijzen), het hoofd der school (van Killigen); en bovendien een timmerman, de Jongh genaamd, die eene klacht had over het losjen van mest door de gemeente naast zijn erf; hij zal mij die klacht schriftelijk indienen.

3 Gravenmoer is zeer verdeeld door partijischnappen; de hoofdzaken daarvan is de scheuring in den boezem der protestantsche kerk (heel 3 Gravenmoer is protestant). Het Raadverkiezingen vooral komt die heftige verdeeldheid sterk aan het licht. - De burgemeester Loeff - m. i. een flinke en een knap burgemeester, al is hij dikwijls wat laks in het afdoen van administratieve aangelegenheden - maakte op mij niet den indruk van steeds boven de partijen te staan; uit zijn spreken maakte ik op, dat hij aan de rechtzinnige protestanten geen heel goed hart toedraagt. -

Hij maakt zijn werk van het opleiden van jongelieden om hem in te behouden om later burgemeester of secretaris eener gemeente te worden; daarmee is hij niet ongelukkig. -

De administratie van den secretaris en die van den ontvanger maakten over het algemeen een goeden indruk.

Den 1sten Juni 1900 kwam ik weder in deze gemeente; ik bezocht dienzelfden dag Geertruidenberg en Dongen, ik ontbeet in Oosterhout bij van Riel, hield Vapspelpartijen en at te Waalwijk bij Kerwel. -

Ik vond nog hetzelfde Dagslijks Bestuur als bij mijn vorig bezoek. Heel veel tijd, om mij met de plekken

B Gravenmoer.

he onderhouden was er niet, door dat ik een drukk
bezoekte audientie had. In de eerste plaats verschen
Dominee Brutel de la Riviere, hervormel predikant
met des landelein de Jong, denzelfden, die voor 14 jaar
ook kwam klagen. De dominee had alleklitgriemen
tegen den burgemeester; vooreerst, de secretarie was
in diens huis; de burgemeester genoot daerover f. 150.
kruwe van de gemenle; als men blot bevoeg kapitaalgeerde
zou men een raadhuys met veldwachterswoning kunnen
bouwen; als men nu op de secretarie kwam, vond men
die ingericht als de huiskamer van den burgemeester,
men draef er diens vrouw en dochter aan; Brutel wilde,
dat de communicatie met de woning van den burgemees-
ter verbroken werd, zoo dat hij, die op de secretarie
moet zijn, niet bij den burgemeester zou behoeven aan te
hellen. — Ik antwoorde, dat hij zich moech beklagen
bij den Raad.

Brutel klaagde vervolgens over den veldwachter; dese
speelde billard in de herbergen; soms legde hij er een kaartje; op
het politieuer werd niet gelet. — De veldwachter maachte
echter geen misbruik van drank. —

Brutel klaagde daarna, doch de burgemeester hem
had aangeloadzet bij het liberal bank en himbak; de onderklagen heeft ^(gevoemen) Bist (ontwanger)
en van Willigen (hoofdder school), hoorden door een vrouw
eene verklaring laten afgeuen, doch de dominee haartok
oneerbare handelingen hotot willen verleiden; die ver-
klaring was door hen ~~afgeuen~~ opgezonden aan het klassi-
kaal bestuur; daarop was een onderzoek gevolgt door de
de Klenthor Balle c. s. waarop de rocht verklaraot was
niet wel bij het hoofd te zijn, en de drie aanklagers mit
hennne beveling tot de hervormde kerke ontbree. Plan dese
beslissing waren de aanklagers in beroep gekomen bij de
deynode, en daar hing de zaak nog. — Ik ontdeverde
den dominee, dat ik niet dese zaak niet te maken had; dat
hij n. m. m. die vrouw wegens laster bij de justitie maect
aanklagen; dat, als hij hier bij mij over den burgemeester
wilde beklagen, hij dat schrijft moet doen.

B Gravenmoer.

Een landbouwer van hoer had een onbegrijpelijke klacht
over het dienen van zijn zoon bij de militie, voor \pm 1 jr,
en over het afstand tellen van grond, voor \pm 5 jr; dat
hij zal zich schriftelijk tot mij wenden. —

Vrijenreis, lyegegeerd koljodant O. O. J. h. vraagt ver-
gunning om bedorren, eldelers, en 's winters om spansen te
schieten.

J. Crist, boomsnoer, en B. Crist schoenmaker, vader en
zoon krijgen naar hennne meening niet genoeg van het
armbeduur.

De toestand van de behaeflige klerke in 's Graven-
moer is gunstig; er hooren veel schippers in dese gemen-
te kerk; zij zorgen in den regel zeer goed voor het
schoolgaan hennur kinderen. —

Er wordt in dese gemeente veel loent gemaakt voor de
mutsen van de Hollandsche en Zeedersche boerinnen;
de handwerksters verdienen daarmede \pm f. 60 daags.
vroeger waren die verdiensten aansienlijk hooger.

De burgemeester braekt mij in eene kleine woning
in welke ik gelegenheid had, eene handwerkster aan
het werk te zien. —

Tegenover de woning van den burgemeester, aan
de andere zijde van den weg, heeft de heer Lomperts
eene mooi villa gebouwt. — Lomperts (familie van
Wertheim en Lomperts, A. W. Wertheim was zijn curator)
was onder curatele gesteld en besteed te 's Gravenmoer;
hij maect daar werken op de secretarie; — nu is hij ge-
beuwt, heeft zich een huis gebouwt, en iste 's Gravenmoer
blijven wonen. Op de secretarie komt hij niet meer. —

Op de secretarie heeft de burgemeester hulp van zijn eenige
zoon (de burgemeester heeft ook nog een ^{dochter} ~~meisje~~); $\frac{1}{3}$ land. not.
werkzaamden kantore van notaris van Eulen te Oosterhout.

De burgemeester reet met mij mede tot aan de grens
der gemenle 's Gravenmoer en Waspik; om de klage
bruy loonde hij mij, dat de leeningen minder goed waren
en dat ze zeer onnutte waren; meerdere palen waren reeds af-
geheupt; zelfs kleine kinderen zouden dat gedaan hebben.

De naam van de gemeente, 's Gravenmoer duidt aan, dat
de bodem verwoest is. Steenwondig wordten mit men verneem
omdat de turf te gortloep is.

15 Gravenmoer.

Blijkt uit het deswege door Klases uitgebracht verslag, waren de rechten, in drie kwartalen verschildigd wegens verwikkelingen van den tribunaar van den burgerlijken stand, in eens verantwoord. — De ontvanger maekt een hulp-journaal aanleggen voor verpachting van hoedland, hakhout en bagger. De politieverordening daopstrekend nog van vóór de invoering van het nieuwe stadsrechtboek.

Den 28 Mei 1904 kwam ik weer in 's Gravenmoer. Van uit Waalwijk bezocht ik dienzelfden dag ook nog Lierhuizen, denberg.

Vroeger uitsluitend gedwongen huwelijken. Sinds de Lierhuizen reformeerden zich wolt meer loeren, zodat dat wel wat beter. In den laatste tijd komt het nog eens voor, dat bij de Lierhuizen reformeerden een paartje in de kerke trouwt; dat is het bewijs, dat de bruid niet zwanger is. Als de bruid zwanger is, dan komen ze van zelf niet, om kerkelijk te trouwen.

N. en W. deelen mij mede, dat er een nieuw Raadshuis moet komen; zij zijn doende, om een goede bouwplaats te vinden. Als burgemeester heeft het niet zelf bouwen, dan hoop ik de financiën van de gemeente in zoo blieden den loerland aelter te laten, dat zijn opvolgers direct een raadshuis zal kunnen bouwen. — Toen ik er op aandrang, dat men ~~zich~~ ^{zich} wanneer er geschikt terrein te koop mocht komen, daarvan het bezit direct zou verzeeken, ook al zou men niet onstands tot bouwen overgaan, kreeg ik den indruk, dat heeft zich voorstelde, dat later zijn terrein aan de gemeente zou worden verkocht, om daarop een raadshuis te bouwen.

Zet kantwerken raakt gedaan; er worden in Holland en Zeeland minder mitsen gedragen dan vroeger. Lene behuvene kantwerkster: kaal. — Ook door dat de grondslag, de garen, die weder zijn geworden. — Alans niet meer dan 5030 draag maken.

De verthouder Vrielen was vroeger schipper. Hij meent, dat de sloopstimmerwerken spoedig minder goede zaken zullen gaan maken, door dat de schipperij zoo slecht gaat, vooral de binnenvaart. Hij geeft daarvoor een dubbele

15 Gravenmoer.

reden: vooreerst de heijrende toestand van de suikerindustrie. Terwijl eertijds de suikerfabrieken veel werk gaven aan de binnenschipperij van september tot Verstmis, is in de laatste twee jaren voor de schipperij de draak in een goede maand gedaan. — De laatste reden is onze veranderde wetgeving: indertijd had men voor de binnenvaart een vrij duur patent noodig; de schepen in de groot vaart (op Duitschland, op België) namen geen deel aan de vrachtwart ^{van} de binnen schipperij omdat ze geen patent wilden nemen. — Sinds de patentbelasting werd veranderd in de bedrijfsbelasting, concurreeren de schepen van de groot vaart sterk met de binnenschipperij. — Nog vroeger zijn thans de buitenlandsche schepen (Duitschers en Pselogen) die thans hier komen zonder patent, zonder bedrijfsbelasting te betalen; zij zijn de eerigste concurreenten, en weeren geheel onder de hand.

Nog een kwade factor is, dat de schepen hoe langer hoe groter worden. De grootste schepen kunnen zelfs langs de haven niet meer in 's Gravenmoer komen. Ze hebben de Willembrug (brug over de Donge in den weg tusschen Oosterhout en Lierhuizen) niet paafren; de doortvaartopening in die brug is maar 7 elden. De grootste schepen zijn 10 meter breed, 40 elden (150 voet) lang en 2.20 el. diep. Ze hebben een inhoud van 360 last = 420 el.³ In den regel staat er in de haven slechts 4 voet water; als de maasmond opengaat, verhoogt de waterstand op de Donge door dat de gemiddelde ebstand zooveel hooger wordt.

Bij gemeenteraadsverkiezingen nog steeds veel quasties en druk stemmen. —

Bij den burgemeester sterk aangedrongen op een definitieve beschrijving en ordening van het archief.

Gemeente heeft eenige eigendommen. Uitgestrekte bezittingen heeft gemeente nooit bezeten.

Er is alleen een algemeene begraafplaats; daar worden alle lijken ter aarde besteld.

De streek is armendoel; boij; vroeger in Fransaal.

Armoede wordt in 's Gravenmoer niet geleeten.

Scheepvaart van Tak geeft aan 20 menschen brood.

§ Gravenmoer.

Den 15 April 1908 kwam ik weer in de gemeente; B. en W. deelen mij mede, dat ze me een terrein hebben gekocht, om daarop een nieuw raadhuis te stichten; voor f 450; in den afgevoeren winter werd het opgehoogd met ± 500 ell 2de sand uit Oosterhout gekocht voor ± f 1 de ell 13. In 1909 hoort men het raadhuis te bouwen. — Het terrein ligt naast de openbare school: —

Klachten over den provinciaalen steenslagweg; deze is 5 winters modderig en slecht, door dat de steenslag met zwaren grond wordt gemengd, en vast te worden. —

Klachten in verband met de Maasmond werken: in 1907 brak de Oostkade van de Donze door; in Februar 1908 de westkade van het Oude Vaartje; al is het water behelptelijk spoedig weer weg, men heeft er toch maar de last en het nadeel van: bij zoo'n doorbraak komt — in ongunstige omstandigheden — de weg enkelt even een halve ellieter onder water.

Wethouder Vrieten — zelf een schipper — vertelde mij, dat er vele Duitse kolen (Ruhr kolen) via Dordrecht naar België gaan.

Over de oer den naam van de gemeente: de Hooge Raad van Adel gaf in 1817 het wapen aan de gemeente 's Gravenmoer. Volgens den burgemeester zou de naam ontleend zijn aan de Grave, een gedeelte van de 's Gravenmoersche vaart, destijds zoo genoemd.

In 1421 bij den St. Elisabeths vloed is een deel van de gemeente weggespoeld. In 1672 werd 's Gravenmoer door de Franschen verbrand; van de 5 huizen bleven er 5 staan: tussen 's Gravenmoer en Oosterhout was een Fransch soldaat door een beer doodgeslagen; de Franschen meenden, dat ~~het~~ die beer de 's Gravenmoer woude; van daar kunnen waak. De beuvels, waarop de oude huizen geslaan hebben, zijn nog aanwezig. —

Op het Rijks archief te 's Bosch moet veel interessant oud archief van 's Gravenmoer aanwezig zijn; het zou gekocht zijn op een auctie te Brussel.

§ Gravenmoer.

Den 26 Maart 1912 bezocht ik 's Gravenmoer. Per auto was ik van uit hotel de Kroon te Breda eerst naar Oosterhout gegaan; toen naar 's Gravenmoer en toen naar Dongen. Per auto werd terug, Oosterhout keerde ik 's avonds naar Breda terug.

Ik verlenste audientie aan den oud-burgemeester Soeff, een man van een mensch. treurig om aan te zien.

Met B. en W. bezog ik den het nieuw gebouwde Raadhuis, van den zolder tot beneden; het ziet er heel goed uit, maar is m. i. veel te groot. Smit, de nieuwe burgemeester, draakt een goed inderde; hij geeft zich klijbarer wel indeite, en heeft al heel wat gedaan, het ordening van het archief; wanneer ik over vier jaren hier in 's Gravenmoer kom, hoop ik hij het nieuwe geheel archief beschreven en geord. bezigt te hebben; ik ben benieuwd, of hij dan klaar zoud zijn. Bij den oud-burgemeester Soeff is mischien ook nog wel wat Smit's zou daarop het oog houden; — Een grote hoeparelijf was door hem bij den dominee gevonden, en naar het Raadhuis terug gebracht.

Den Heer van burgemeester Soeff — een gepensionneerd directeur der registratie te Amsterdam — schreef voor het nieuwe raadhuis een ontwerp; lyphants te Asten leverde het voor f 20.

Grote klachten over waterschade. Onder de "Hooge Brug" in den weg tussen Waspik en 's Gravenmoer ligt een slecht met slaed overdekt; bij ebbe looph het water uit; bij vloed sluiten zich de deuren, den keeren dus het water. — Zoo is de toestand van half Maart tot een October, in die periode wordt geen waterbezwaar ondervonden. — Maar in de periode van 1 October tot 15 Maart worden de deuren altijd open; ze zijn vastzest, zoo dat het vloedwater de deuren niet kan sluiten, en dus ongehinderd naar binnen vloeit. — Dit geschiedt om een dubbele reden: vooreerst, om de landerijen ene winter bevoeiing te geven; en vervolgens, om tij-hoog water de rivulke kaden voor doorbraak te behoeden; deze hebben dan geen water te keeren, want binnen- en buiten dijken staat het water even hoog. — Het zal moeilijk zijn om binnen verbetering te brengen, want 1° willen de eigenaren der landerijen kunnen winterbevoeiing niet wijzen, en 2° zou de versterking van de kaden, in die mate, dat zij de hoogste winterbevoeiing zou kunnen keeren, ~~veel~~ ^{veel} veel geld kosten; en

15 Gravenmoer.

weet men niet, wie dat zene maaten betalen. Van het looze water hebben schied een dertigtal boerderijen onder 's Gra-
moer, Vlaart zijde, — en vele arbeiders gemiddeld onder Waspik.

Burgemeester Smits richtte zene landbouw en een tuin-
bouwvereniging op. — Van beide verenigingen is hij voorzitter.

Er werd door twee tuinbouwleeraren uit Vrede een tweejarige
tuinbouwcursus gegeven; de cursus is juist geëindigd; door
elf leerlingen kan een diploma worden uitgeleverd.

Sinds de landbouw niet meer floreerde en de scheepbouw van
Tale door faillissement geheel ophield te bestaan, gaar men zich
leer op tuinbouw toeleggen; de grond van 's Graavenmoer zou
daarvoor zeer geschikt zijn. Deser dorpen koelt een tuinder
uit Naaldwijk grond in 's Graavenmoer, en zal daar een
Westlandschen tuin bepflanzen.

Den 3den Augustus 1914 kwam ik weer in 's Gra-
venmoer; te voren had ik Vlaamsdijk bezocht.

Burgemeester Smits valt mij niet mede; hij is
burgermeester - secretaris, het werk op de secretarie is
veel en veel minder goed dan bij mijn vorig bezocht;
het is slordig, verward, het loopt veel te verhooren
over; veel te veel, om alles op rekening van de tijdsom-
standigheden te kunnen schrijven.

Hij gevoelt zich geweldig; hij heeft het alleen; en heeft
daar ten slotte een verward woord, waaraan soms
bravot geen touw aan vast te maken is.

Alles bij bezwaren over de sleis aan de Hooge-
Vrug; de daarvoor opgerichte polders zullen die
in beheer en onderhoud van het Rijk worden overgenomen.
De vloeddeuren zijn slecht; ze zijn ook te laag, althans
wanneer de Dongelbeden door het Rijk zullen worden
verhoogd. Nieuwe deuren zijn duur; mischien
wel f3000. — Er nu kan men met Ingenieur van
Doorn niet tot overeenstemming geraken, en
heeft men de besfeherkomst van lfd. inge-
neer om een juiste verklaring te krijgen van
de bedieling, waarmede de beide Waterschappen
opgericht zijn.

15 Gravenmoer.

Men zou zeer gaarne zien, dat een gewaardijde loch
in den provinciellen weg verbeterd wordt; geraden, daar-
toe zelve het initiatief te nemen, en financieelen steun te
vragen van A. Nederl. Wielrijdersbond, en van de Neder-
landsche automobiel club.

Er is tegenwoordig een beetje tuinbouw in de gemeen-
te; een tuinbouwcursus nam niet erg op.

In de tegenwoordige tijds omstandigheden gaat
het den schippers bijzonder slecht; door dat er van
alle zijden gestruind wordt, wordt er toch geen overmaat
geleden.

De scheepstimmerwerf geraakte in decafiture;
op deaar berein vestigde de N. V. Schoonboerwslager
en Spinnerij firma J. vander Sely te Vlaassuis
eene vezelfabriek: aan de bast van het wilgenhout,
dat gestroopt wordt voor witte mandjes, in alch
men bouw; en van wat dan nog overblijft, een ge-
comprimeerde brandstof, die als een soort turf in
den handel komt. Schitterende zaken schijnt de fa-
briek niet te maken.

De kantwerkschool "Brabantia" door de vereniging
„het Koninklijke" in het leven geroepen, doet nuttig
werk; zij trekt veel leerlingen. Er wordt tegen-
woordig heel wat kant gemaakt, die tegen
goede prijzen verhaelt wordt.

Den 3den Mei 1921 kwam ik weer in 's Gra-
venmoer en Dongen.

Er zijn op het oogenblik tien aanvragen ingediend
om Rijkssubsidie in de kosten van den bouw van een
soort woningen; daarmede zal in den bestaanden
woningnood geheel zijn voorzien.

Door aansluiting van de Waterleiding M^{te} West
Brabant zal hier spoedig aan de behoefte van goed
drinkwater kunnen worden voldaan.

De gemeente krijgt van Dongen electriciteit; ge-
meente maekt f1500 stroomafname garanderen;
men is bezig het net te bouwen.

5 Gravemoer.

Het leeuismiddelbeveilig tijdens de oorlogsjaren heeft uitsluitend gewerkt; het kostte van de gemeente f 10.000, welke succesvol uit de gewone middelen werden voldaan.

Men is met het Rijk tot overeenstemming gekomen omtrent de verhuaring en verhooging van de Dongekaden en van de kaden de Gravenmoersche kaden; en omtrent den bouw van een sluiswachterswoning ~~aan~~ ter bediening van de sluis aan de Hooge Brug; het eerste gedeelte van deze werken werd bereids ^{aanbesteld} ~~aanbesteld~~; de aanbesteding van het tweede gedeelte volgt nog dit jaar; in 1922 komt dan de besteding van het derde (laatste) gedeelte volgt. Als alles gereed is, is 's Gravemoer voor goed geholpen, en is de gemeente voor goed van de waterkellende bevrijd.

De Kantwerkzaamheid Brabantia, uitgaande van de vereniging „Het Kantkloske“ heeft opgehouden te bestaan; men kan geen behoorlijke directie meer krijgen. — Het die school heeft men gelukkig bereikt, dat het tegenwoordige geslacht het kantklossen weer goed geleerd heeft, en die pak van volksindustrie voor een menschengeslacht lang voor 's Gravenmoer behouden is.

De tuinbouw gaat geleidelijk vooruit; jammer, dat de prijzen niet beter zijn; de grond 's Gravenmoer is voor tuinbouw zoo uitstekend geschikt.

Voor fruitteelt in boomgaarden schijnt de grond niet geschikt; de boomstammen prachtig, maar dragen weinig vrucht; de blaasvliegen door kwekjes enz geheel vernietigd, carbolineum en Bordeauxsche pap schijnen niet voldoende te helpen.

De hoopers werkt niet druk; van handelskooi zou 2/3 van den prijs af zijn.

Het gebal schepen neemt rood duzend toe; grootschepen — groter dan 250 ton — kunnen niet in 's Gravenmoer komen. De schippers

5 Gravemoer

Kindereu worden meestal geplaatst in de kostschool van de Brins Hendrik stichting te Oreswijk.

Er is 's Gravenmoer geen kieldam, maar ook geen armade.

De beeltoerijen te Rijen en die te Dongen verontreinigen in hooge mate het afstromende water; alleen des Vlaandrops morgen, wanneer dus het water gedurende 36 uren niet verontreinigd werd, kan men wat frisch water inhalen tot drinklijk van het ve.

Altho den aannemer van de Rijleswerken contracteerde de gemeente voor f 4000 om de 's Gravenmoersche vaart, die in geen 50 ja is uitgegraven, weer op behoorlijke diepte te brengen, hier en daar is de bodem 70 c. m. opgeslibt.

Den 11^{den} juli 1924 kwam ik weer in 's Gravenmoer. Bij de laatste Raadsverkiezing waren de antirevolutionairen het onderling samen niet eens. In den vreden Raad zaten 2 liberalen en 5 antirevolutionairen.

In den nieuwen Raad kwamen 3 liberalen, 2 antirevolutionairen, 1 Chr. Historisch en 1 wilde. De beide antirevolutionaire methouders werden uitgeverpen, en vervangen door 1 liberaal (van Willigen) en 1 Chr. Historische (Lauthaan).

Volgens Rabbers is de gemeentelijke administratie behoorlijk goed in orde.

De werken tot verhooging van de Dongekaden enz berevens die aan de Jdeuren van de sluis aan de Hooge brug, en de bouw van de brug, wachterswoning. Dat alles komt in 1924 in orde, zoo dat men vertrouwt, dat daarmee het zoo lang onder vanden water beswaar overvullen zijn zal.

Ongeveer 10 hl. ^{worden} ~~zijn~~ voor tuinbouw gebruikt; het gaat den tuinbouwers bijzonder goed. Jaarlijks wordt er een tuinbouwcursus gegeven.

Bijna alle boeren drijven bovendien ook wat tuinbouw. ^{hunne} ~~hunne~~ bedrijven zijn niet zoo groot, dat ze daarop kunnen bestaan; van daar, dat

5. Gravenmaer

Zij een geobulte humer grondten door tuinbau meer intensief bewerken.

De fruitboomen blijken ook zeer normale opbrengsten te leveren, nu men ten slotte weet, welke soorten het hier goed doen.

Door de roerberetling hebben de schippers er hard voor gestaan; het gaat hem thans veel wat beter.

De velfabriek van van der Lely was een oorlogs industrie; zij maakte geene opdate raken en is thans weer opgeheven.

Er is geen woningnood. Volgens de landarbeiders wet zal men thans voor het eerst trachten een landarbeider aan een woning met grond te helpen.

Waterleiding 11ste West-Brabant opent begin September aend.

Het elektrisch bedrijf gaat goed; door het contact met 's Gravenmaer heeft Dorpen gelegenheid om zijn eigen menschen aan den laagden IJlum en Klein Dorpen van stroom te voorzien.

5. Gravenmaer